

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Г. М. Віняр
канд. філол. наук, доцент

ТВОРЕННЯ НОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ (ТРАНСПОЗИЦІЙНІ СЛОВОТВІРНІ ТИПИ)

У статті проаналізовано словотвірну структуру нових прикметників, охарактеризовано твірну базу ад'єктивного новотворення, яка зростає передусім за рахунок нових запозичень і скорочень.

Процеси новотворення прикметників в українській мові кінця ХХ – початку ХІХ ст. зосереджуються навколо двох лексико-граматичних груп: якісні прикметники, що поповнюються в основному семантично спеціалізованими прикметниками, і група відносних прикметників, яка розширюється за рахунок новотворів зі значенням загальної відносності.

В українській дериватології виділяють групу семантично спеціалізованих якісних прикметників, що мають загальне значення виразної ознаки, за якою протиставляються якісним прикметникам з нейтральним значенням [2, 129–130]. Дериваційні суфікси виконують при цьому не тільки структурну функцію, а й семантичну. Семантично спеціалізовані новотвори-прикметники утворюються за такими словотвірними типами:

1. Відіменникові прикметники з суфіксом **-уват-(юват)**, що мають значення «подібний за формою до названого мотивуючим іменником» (*бульбуватий, сокиркуватий*) або «характеризується активним виявом ознаки відповідно до семантики мотивуючого іменника» [2, 133]: (*корінцюватий торф, шишакуватий схил*).

2. Прикметники з суфіксом **-лив-** мають словотвірне значення «такий, що характеризується високим ступенем вияву названого мотивуючою основою»: *блимotlinий, пожерливий, ридливий*; частина з них виявляє подвійну іменниково-дієслівну мотивацію: *булькotlinий, гаркotlinий, хлюпotlinий*.

3. Новотвори з категоріально не закріпленими суфіксами **-іст-** (*лянистий, розсядистий*), **-їст-** (*ручайстий*), **-аст-** (*щокастий*).

4. Прикметники зі значенням посиленого вияву ознаки, що забезпечується суфіксом **-езн-**: *смачнезний, цікавезний*.

Активізуючим фактором новотворення відносних прикметників є та обставина, що «у морфемній структурі відносних прикметників української мови відбивається спільнослов'янська типологічна ознака – транспози-

ція до класу прикметників за допомогою різнотипних суфіксальних морфем твірних основ інших частин мови» [2, 142]. В основі даної транспозиції лежить потреба синтаксичної деривації узгоджених означень для вираження різноманітних атрибутивних відношень.

Відіменникові відносні прикметники-новотвори реалізують значення загальної відносності, утворюючись за допомогою суфіксів **-н-** та його модифікацій, **-ов-(-ев-)**. Лексичні надходження структурного типу з форматом **-н-** мотивуються запозиченими іменниками (*приватизаційний папір, бестселерний твір, контрафактна продукція, артхаузний фільм, конвертаційний центр, муніципальний канал, рокабільна сцена, легітимна конференція, гламурний стиль, профанний переклад, інавгураційна промова, кулуарне спілкування, медійний магнат, гендерна проблематика, тендерна процедура, дисконтна картка*); складноскороченими утвореннями (*госпдоговірний, компронатний, міськрайонний, партпаратний, банкоматний, есбеушиний*), тобто реалізують транспозиційні можливості нових іменникових основ виступати узгодженим означенням. Утворення *доктринальний, електоральний, параноїдальний, градуальний, синусоїдальний, візіонарний, континуальний, мажоритарний, ентузіастичний*, що мають у своїй структурі варіантні суфікси, сформовані на основі **-н-**, засвідчують прагнення до структурно-семантичної розчленованості похідних як характерну рису сучасного словотворення. Останнім часом активізувалися в прикметниковому словотворенні власне українські іменникові основи: *протестний, новинарний, новинний, українний, баговинний*.

Синонімічним до суфікса **-н-** є суфікс **-ов- (-ев-)**, що виступає в тих морфологічних умовах, які унеможливають долучення до іменникової основи суфікса **-н-** (збіг приголосних, наявність задньоязикового приголосного в кінці основи). Характер твірних основ аналогічний попередньому словотвірному типу: запозичені іменники (*андеграундова тусовка, рейтинговий серіал, хеві-металева група, бізнесовий світ, маркетингова компанія, консалтингова компанія, драйвова музика, фолькова музика, кічевий пейзаж, дайджестовий номер, плазмовий екран, лізингова схема*), складноскорочені слова (*єврокубковий двобій, ширвжиткова мораль, спецкартковий рахунок*). Паралельне утворення за допомогою формантів **-н-** і **-ов-** прикметників від однієї твірної основи може зумовлюватися розмежуванням якісного і відносного значень (*модерний і модерновий*), проте не завжди (*андеграундний і андеграундовий*).

Прикметники із загальним значенням відносності оформлюються в сучасному новотворенні також за допомогою суфікса **-ськ-**, який виступає при мотивації назвами установ, політичних і громадських організацій: *райцентрівський магазин, рухівський з'їзд, союздруківський кіоск, тумівська нарада, букмекерська контора, провайдерська компанія*. Твірними основами часто виступають аббревіатури, потреба структурної автономності яких зумовлює регулярну появу перед дериватором **-ськ-** інтерфікса **-ів-**

(-ов-), що є проявом аглютинативності сучасного словотворення, пор.: *ентеерівський час, худсалонівські вишиванки, цековський кабінет, ОУНівське підпілля, БЮТівський законопроект, СОТівський пакет, МОЗівські дані, кабмінівські*. Напр: *Після мого від'їзду один з працівників університету, розповідаючи кореспондентові АПН про мою роботу в Аргентині, запропонував написати про мене статтю, щоб вмістити її в якомусь апеенівському журналі (Молодь України); Ось і не вір після цього як завжди говіркому, але вже набагато роздратованішому, ніж раніше, есдеківському «форварду»(Україна молода).*

Відносні прикметники з суфіксом **-ськ-** утворюються також від назв осіб (*руйнівницький наскок, торгаська пастка*), транскатегоризуючи до класу прикметників переважно запозичені іменники: *ксенофобський, спонсорський, суперменський, гібсонівський, лобістський, ді-джейський*. У час загострення політичного протистояння в Україні та за її межами зросла кількість відантропонічних ад'єктивів: *ющенківський, чорноволівський, кучмівський, путінський, ківаловський, боделанівський, хусейнівський, лімоновський*.

Таким чином, суфіксація прикметників у процесі сучасного новотворення відбувається в мікросистемі якісних семантично спеціалізованих прикметників та мікросистемі відіменникових прикметників зі значенням загальної відносності. Поповнення відносних прикметників відбувається за рахунок транспозиції запозичених і аббревіатурних іменників шляхом долучення формантів **-н (ий)**, **-ов (ий)**, **-ев (ий)**, **-ськ (ий)**. Останніми роками активізувалися й власне українські іменникові твірні основи.

Префіксально-суфіксальне оформлення прикметникових новотворів, які мотивуються прийменниково-іменниковими сполученнями, характеризуються, як правило, паралельною мотивацією безпрефіксними прикметниками, що дає підстави тлумачити їх і як префіксальні, напр.: *перед-прем'єрний, післячорнобильський, позакультурний*. Чисту префіксально-суфіксальну деривацію представляють новотвори, які за семантикою і структурою своїх основ зіставляються тільки з прийменниково-іменниковими сполученнями і при яких немає безпрефіксних суфіксальних прикметникових основ: *безоблична* (маса), *безпочесний* (вихід на пенсію), *за межні* (українці), *припалацовий* (майдан).

Особливу активність виявляє словотвірний тип з префіксом **без-**, який у поєднанні з суфіксами **-н-**, **-ов-** оформлює прикметники на базі прийменниково-іменникових сполучень: *безальтернативний, безнітратний, безособистісний, безпараметрісний, безстресовий*. Прикметники типу *без'ядерний* є префіксальними, оскільки вони зіставляються з тричленними сполученнями «прийменник – прикметник – іменник» (*без'ядерна зона – зона без ядерної зброї*) і структурно мотивуються безпрефіксним прикметником.

Аналогічні мотиваційні відношення – з безпрефіксними прикметниками і прийменниково-іменниковими сполученнями – виявляють деривати з префіксами **до-**, **перед-**, **після-**, які виражають часову ознаку, напр.: *до-перебудовний*, *доентеерівський*, *доколгоспівський*; *передпенсійний*; *після-непівський*. На розвиток структурно-семантичних відношень прикметникових префіксально-суфіксальних типів у напрямі їх префіксації впливають синонімічні запозичені префікси, які не співвідносяться з прийменниками і долучаються до готових прикметникових основ. Пор.: *післякультурівський* – *посткультурівський*, *позаконституційний* – *екстраконституційний*.

Конкретизація відношень похідності прикметників з подвійною мотивацією відбувається в процесі слововживання. Напр.: *Має сформуватися покоління екологічно мислячих людей, що усвідомлюють різницю між ядерною та доядерною епохами* (Молодь України); *Позакультурна людина не здатна на жодні перетворення. Поза культурою і, отже, поза мораллю і поза моральністю, поза етикою – істинного відродження нації, країни, особистості не може бути* (Слово і час).

Нові прикметники утворюються також за віддієслівним префіксально-суфіксальним типом з префіксом **не-** і суфіксом **-н-**: *незмовчне сумління*, *неохопний дуб*, *непробачна байдужість*.

Таким чином, процес утворення нових прикметників активізує в основному відіменникові суфіксальні і префіксально-суфіксальні словотвірні типи; транспозиція з інших частин мови (за винятком окремих віддієслівних утворень) не засвідчена. Префіксальне ж творення нових прикметників висвітлене нами в окремій публікації про іменну префіксацію як регулярне явище сучасного новотворення [1].

Список використаної літератури

1. Віняр Г. М. Основні тенденції розвитку іменної префіксації в українській мові кінця ХХ століття // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Кривий Ріг, 2006. – С. 6–24.
2. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.

Summary

The article gives a broad outline of traditional and non-traditional approaches to defining the term «derivation», presents typology of derivational processes and highlights peculiarities of the nominative and communicative types of derivation.